

Ушаков А.С.

кандидат педагогічних наук, доцент,

Східноукраїнський національний

університет імені Володимира Даля

ОБРАЗ ГУМАННОЇ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті представлено погляд на образ гуманної людини як втілення еталонних якостей особистості та його потенціал щодо формування ціннісних орієнтацій. Образ представляється уявлюваною моделлю, що репрезентує сутнісні характеристики та узагальнені риси у суспільній свідомості. Вважається продуктивною ідея виховання духовно-моральної особистості через образ гуманної людини.

Image of a humane man as an embodiment of etalon qualities of personality and its potential regarding formation of value orientations are presented in the article. Image is treated as an imaginary model which represents essential characteristics and generalized traits in public consciousness. The idea of upbringing of a spiritual and moral personality through the image of a humane man is believed to be productive.

В основі ціннісних орієнтацій людини є світоглядні настанови, освоєння дійсності через практичну діяльність. Формою узагальнення практичних дій є образ, що закладається у свідомості людини. Образ людини виступає як смисловий початок і координує буття індивіда, одночасно своїм змістом залишаючись відкритим до доповнень та змін. Час глибоких суспільних трансформацій в українському суспільстві позначився на образі сучасної людини та цінностях молоді.

Світ цінностей людини безмежний і містить ті універсальні цінності, що мають безсумнівне значення для будь-якої сфери діяльності. До таких цінностей відносимо доброту, гуманність, толерантність, працелюбність, чесність. Проявом негараздів у суспільстві є падіння значення цих цінностей, в

протипагу їм домінування конформістських цінностей (наприклад, поведінка та вчинки для показу).

У соціально-філософській та психологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається в дослідженнях М. Алексєєвої, Б. Ананьєва, Б. Бакірова, Г. Балла, М. Бобневої, М. Боришевського, А. Вардемацького, В. Василенко, Є. Головахи, Г. Головних, О. Здравомислова, Г. Костюка, О. Леонтєва, С. Максименка, А. Маслоу, В. М'ясищева, К. Роджерса, С. Рубінштейна, А. Ручки, В. Сусленко, А. Табунса, В. Тугаринова, В. Франкла, В. Ядова та інших.

Природа сутності ціннісних орієнтацій як спрямованості людини, що реалізується у поведінкових актах розглядалася в працях Л. Виготського, І. Зязюна, І. Кона, В. Ольшанського, С. Рубінштейна, О. Фортової та ін. Роль та вплив цінностей та ціннісних орієнтацій на становлення особистості висвітлено у працях Є. Барбіної, І. Беха, А. Богуш, М. Боришевського, В. Бутенка, Т. Бутківської, І. Зязюна, Л. Крицької, Л. Ломако, Л. Савченко, Р. Скульського, В. Струманського, І. Тараненко, Л. Хомич та ін.

Педагогічні аспекти проблеми формування, розвитку ціннісних орієнтацій розглянуто та проаналізовано за різними напрямками: аксіологічним (О. Булінін, В. Гриньова, М. Нікандров, В. Повзун, А. Серий, В. Сластьонін, Т. Смирнова та ін.), діяльнісним (В. Анненков, Т. Брайченко, С. Вершловський, В. Воронцова, Н. Нікітіна, С. Новікова, З. Павлутенкова, Л. Разживіна, В. Тамарін, С. Хмара, М. Чернобаєва, Є. Шиянов та ін.), особистісним (В. Дзюба, О. Медведенко та ін.), системним (Є. Андрієнко, І. Лушніков, М. Ситнікова, О. Ярмоленко та ін.).

Проблема образу людини розглядається класиками сучасної філософії в контексті існуючої картини світу – Ж. Бодрийар, Ж. Делез, Ж. Ліотар, А. Чучін-Русов, К. Юнг. Сутність образу людини висвітлена в роботах російських філософів початку ХХ ст. (М. Бердяєв, С. Булгаков, С. Соловйов, П. Флоренський, П. Юркевич та ін.)

Філософське осмислення проблема ідеального знаходить в працях О. Булігіна, Д. Дубровського, Е. Ільєнкова, М. Ліфшица та ін.

Дослідження факторів формування образу людини здійснено у працях вітчизняних філософів (Ю. Апресян, В. Баришніков, А. Гуревич, В. Зінченко, О. Ломако, М. Мамардашвілі, Б. Маркова, І. Фомічева.)

В працях Т. Антоненко, В. Бутенка, Л. Бутенко, І. Бужиної, В. Горащука, Є. Зеленова, О. Ігнатович, І. Карпенка, І. Котеневої, Н. Фунтікової,

Г. Шевченко розкрито шляхи формування духовності особистості засобами мистецтва, в якому закріплено образ гуманної людини.

Пошук шляхів формування духовно-моральних цінностей дозволяє звернутися до образу гуманної людини, зміст якого репрезентує найкращі, еталонні якості особистості. Практичне використання виховного потенціалу образу гуманної людини передбачає урахування специфіки представлення його змісту відносно сфери гуманітарних знань.

Метою даної статті є висвітлення актуальності наукового дослідження формування духовно-моральних цінностей молоді через образ гуманної людини. Досягнення зазначеної мети передбачається вирішенням наступних завдань:

- розкрити сутність образу людини як складової світогляду особистості;
- розглянути шляхи формування духовно-моральних цінностей молоді через образ гуманної людини.

Змалку людина сприймає зразки рідної культури, вчиться поводитися згідно з її нормами, засвоює форми мислення у просторі її буття. Засвоєння людиною цінностей, що притаманні рідній культурі відбувається через творчу взаємодію із культурним середовищем: від простих зразків способів діяльності до прикладів вчинків. Люди, які виявляють себе носіями певної культури, демонструють когнітивну, емоційну та поведінкову спорідненість. Основний шлях, через який особистості відкривається простір культури – опанування способів взаємодії зі світом, заснованих на уявленнях про нього. Процес оволодіння культурним досвідом характеризується сприйняттям прикладів, програм, засобів, що яскраво представлені в народних традиціях, творчості, мистецтві – всьому тому, що є результатом прояву людського духу.

Образ – складне явище і потребує багатоаспектного розгляду з позицій різних галузей знання. Так у психології розрізняють образи уявлень та образи відображення. Образи уявлень вторинні відносно образів відчуття та сприйняття. Збережені у пам'яті, вони покращують орієнтацію тварин у середовищі, а в людини стають надбанням духовного життя, підсумком чуттєвого пізнання світу, основою прогнозу для пізнання та дії. Образ уявлення – вихідна форма розвитку та розгортання психічного життя особистості. Серед закономірностей передусім важлива узагальненість образу [1, 349].

На думку О. Леонтьєва, образ є ознакою предмета. З цього випливає: у будь-якому відчутті, сприйнятті, понятті образ є «шматочком», «стороною»,

«моментом» об'єктивності, предметності з самого початку. З самого початку «межа предметності» є межею, що визначає об'єкт як незалежно існуючий. Інакше кажучи, не Образ мислить себе (об'єктивується), а об'єкт через діяльність людини, роботу її мозку мислить себе в Образі. Функція образу – самовідображення світу. Це функція «втручання» природи в саму себе через діяльність суб'єктів, опосередковану образом природи, тобто образом об'єктивності, тобто образом світу [2, 73].

Важливим засобом морального виховання є використання створених в культурі на різних етапах історичного розвитку моральних ідеалів, тобто прикладів моральної поведінки та вчинків, які є еталонами і бажаними у суспільстві. Через ідеал суб'єкт виявляє своє ставлення до різних аспектів дійсності, яке узагальнюється в образ.

Ідеал – (від франц. *ideal*, від грецьк. *ιδέα* – ідея, першообраз) – це образ бажаного (суспільством, вихователем, вихованцем, якщо він став уже суб'єктом процесу) майбутнього як позбавленого недоліків, досконалого. Найважливіша функція ідеалу – орієнтація на гуманістичні цінності, які в результаті педагогічних заходів, що стимулюють їхнє засвоєння, стають ціннісно-смысловими особистісними новоутвореннями вихованців, збагачують їхні настанови, відношення, світогляд.

Ідеал є основою ціннісних орієнтацій особистості. В ідеалі реалізуються прагнення особистості поєднати бажане, необхідне з досконалим. Ідеал має відношення до майбутнього, відображаючи сучасний стан речей, показуючи ступінь досконалості. Основою ідеалу, на нашу думку, є уявлення про належне та досконале. Ідеал відображає спрямованість особистості, виявляючи її інтереси та потреби. Як відображення буття ідеал є координатою, орієнтиром, виступає критерієм оцінки дійсності.

У кінці 80-х – початку 90-х рр. минулого сторіччя настає період втрати попередніх ідеалів. Вакуум, що склався, почав заповнюватися іншими ідеалами, причому дуже різними: від природного бажання кращого життя – до прагнення швидкого збагачення будь-яким шляхом; від повернення до загальнолюдських ідей гуманізму, кращих вітчизняних духовних традицій – до ксенофобії та нетерпимості до інакомислячих та інаковіруючих [3, 4–7]. М. Бердяєв підкреслював, що історично образ людини не завжди розкривався і міг би бути у потенційному стані, але зараз відбулися серйозні зміни: «образ людини похитнувся та почав розпадатися після того, як він розкрився» [4, 325]. Це говорить про істотні зміни у світоглядній сфері людини.

У соціальній психології прийнято розрізняти «статистичну структуру»

особистості, під якою розуміють гранично відвернуту від реально функціонуючої особистості абстрактну модель, що характеризує основні аспекти, пласти або компоненти психіки індивіда та «динамічну структуру» особистості, що фіксує основні компоненти в психіці індивіда вже не в їхній абстрагованості від щоденного існування людини, а в безпосередньому контексті людської діяльності. Відповідно до цих зовнішніх (поведінкових) та внутрішніх (інтроспективних) аспектів доцільно виявити об'єктивації значень «мови віри», з одного боку, у соціально-культурних зразках і індивідуально-культурних моделях інтимної значущості – з іншого. У першому випадку йдеться про відношення до «людини взагалі», відношенні фіксованому, перш за все на рівні «колективного несвідомого» у формоутворювальних структурах схвалюваних моделей. У іншому випадку ми маємо на увазі «особистісне несвідоме», у якому разом з трансформованим культурним значенням абстрактної людини на перший план виступає її індивідуальна самоцінність, значення, саме її життя.

Визначаючи образ людини, як він структурується і відтворюється у вигляді суспільних зразків і об'єкта етичної оцінки, С. Бородавкін пропонує скористатися методикою класифікації соціальних типів характеру і сформулювати узагальнений тип людини «взагалі». Основою образу виступає динамічний стереотип сприйняття як достатньо стійка готовність індивіда до сприйняття об'єкту під назвою «людина». Цей стереотип містить у якості елементів уявлення про головні особливості людини, характерні для неї цінності тощо. В одних випадках цей «образ» (або «характер»), об'єктивуючись у текстах (наприклад, у міфах або літературних творах), виражається «відкрито»; в інших – завуальовано, оскільки прихований не тільки від дослідника, але часто не усвідомлюється і самим індивідом.

Акт, що надає об'єкту значення, додає йому і деякої цінності. Образ людини постає як втілення провідних цінностей. Дійсний зміст цінності виявляється через контекст її вживання. Моральні нормативи вчинків людей виступають зразком культури. У якості зразка культури здатні виступати моральні нормативи вчинків людей, засоби та механізми поведінки [5, 294]. Конкретним втіленням образу в культурному середовищі може слугувати: приклад історичного героя, образ святого та улюблений художній образ. Узагальнюючи головні риси образу людини, як вони представлені в українській культурній традиції, слід назвати соборність, або «общинний дух»; безсрібництво як байдужість до накопичення та перманентне очікування чуда. Соборне переживання і покірливість Доли викликали відповідну поведінку, яка цуралася інтелекту та, швидше, орієнтувалася на образ та емоцію, ніж на логіку.

Слід звернути увагу на те, що формування образу людини відбувається при співвіднесенні зовнішніх ознак з особливостями особистості та інтерпретації на цій основі її вчинків.

Образ є лише носієм тих якостей особистості, які виступають як головні. Разом з оцінкою якостей «людини взагалі», культура оцінює і характер певних відносин між цими «людьми», фіксуючи його у схвалюваних моделях. Ціннісне відношення є моментом соціального відношення, а точніше, спілкуванням суб'єктів. Норми такого спілкування (іншими словами, заохочувані моделі) об'єктивуються в інституті моралі. Прикладом такої норми, що виявляється в домінуючих якостях, є відношення до цінності іншого життя [6, 169].

Світогляд людини є універсальним регулятором поведінки людини. Мотиви визначаються домінуванням тих чи інших цінностей. Вчинок набуває сенсу, якщо його зміст має значення і цінність. Як справедливо говорив В. Сухомлинський, «між людьми, вчинки яких викликаються одними й тими ж мотивами, існує духовна спільність» [7, 76].

Історія знає безліч прикладів, коли під впливом художніх образів здійснювалися моральні, а часом і героїчні вчинки в реальному житті. Зразки тургенівських дівчат, наприклад, мали великий вплив на моральну психологію дівчат-народниць. У роки Великої Вітчизняної війни книга Б. Польового «Повість про справжню людину» допомогла тисячам людей знайти силу волі, мужність для подолання тяжких захворювань та повернення до життя [8, 33–34].

Гуманістичний світогляд є основою формування моральних ідеалів, де головною цінністю є людина, через який вона дає оцінку об'єктивній реальності та своєму місцю у світі. Погляди та переконання визначають ставлення до навколишнього природного та соціального середовища, виражають характер зв'язків між людьми. Гуманність – це інтегральна характеристика особистості, яка містить комплекс її властивостей, що виражають відношення людини до людини. Гуманність представляє собою сукупність морально-психологічних якостей особистості, які виражають усвідомлене та співпережите відношення до людини як найвищої цінності.

Образ гуманної людини не є відокремлений, а формується у суспільстві і узагальнює ідеал лише у зв'язку з величезною кількістю індивідуального «я». Такі поняття, як гуманізм, гуманність, доброта, мораль, духовність закріплюються через образ гуманної людини і стають більш зрозумілими.

Як феномен образ людини, розкривається в тому, що робить людина,

чим вона зайнята, які дії та вчинки заповнюють її життя та ще тим, як вона здійснює особисті вчинки. Образ людини ґрунтується на її зовнішньому та внутрішньому вигляді.

Психолого-педагогічний аналіз образу гуманної людини дозволяє нам стверджувати, що рівень його сформованості буде зримим через ставлення людини до десяти заповідей, сформульованих В. Лихачовим. Запропоновані заповіді мають такий вигляд:

1. Не вбий та не починай війни;
2. Не помисли народ свій ворогом інших народів;
3. Не вкради та не присвоюй праці брата свого;
4. Шукай у науці тільки істину та не користуйся нею у зло чи заради користі;
5. Поважай думки та почуття братів твоїх;
6. Поважай батьків та прабатьків своїх та все створене ними зберігай та шануй;
7. Поважай природу як матір свою та помічницю;
8. Нехай праця та думки твої будуть працею та думками вільної людини, а не раба;
9. Нехай живе все живе, мислиться мислиме;
10. Нехай вільним буде все, бо народжується вільним [9, 423].

Наша увага саме до цих заповідей зумовлена їхнього ємністю, глибоким смислом, вираженням загальнолюдських цінностей та тим, що їх дотримання не залежить від віросповідання та етнічної належності.

Сукупність уявлень про людину у певний історичний час формувала її образ і закріплювалася у колективній свідомості через культурні пам'ятки. Базою ідеалу є відображення реальності через призму уявлень про певний «шматочок» дійсності, що систематизується у цілісний образ. Образ не існує відокремлено у свідомості і відображає ситуацію, що була в основі його виникнення. Продуктивною для педагогіки є ідея, що будь-яка ситуація, в якій опиняється індивід вимагає його свідомої причетності. Саме свідоме, емоційне переживання дійсного є базою формування й закріплення образу, який має виховний характер через свій моральний зміст.

Процес формування духовно-моральних цінностей через образ гуманної людини характеризується розвитком таких особистісних якостей, як щирість, людяність, доброзичливість, милосердя, розвинуте почуття власної гідності й поваги до гідності іншої людини.

Вищевикладене дозволяє зробити висновки про те, що образ гуманної людини є узагальненою формою втілення провідних духовно-моральних цінностей, що має безперечне значення для процесу виховання. Перспективним бачиться формування образу гуманної людини на основі зразків, ідеальних моделей, що дають мистецтво, література, музика, народна творчість.

Умовою ефективного використання образу гуманної людини є не тільки пасивне засвоєння прикладів, але й активне його творення через вчинкову діяльність. Образ гуманної людини як стійке формування проникає у свідомість людини і може потенційно впливати на її поведінку, якщо він є відображенням її ціннісної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словарь практического психолога. – Минск: Харвест, М.: «Издательство АСТ», 2003. – 800 с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Академия, 2004. – 352 с.
3. Загвязинский В.И., Амонашвили Ш.А., Закирова А.Ф. Идеал, гармония и реальность в системе гуманистического воспитания // Педагогика. – 2002. – № 9. – С. 3–11.
4. Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М.: Республика, 1994 – 480 с.
5. Кононенко Б.И. Большой толковый словарь по культурологии. – М.: ООО «Из-во «Вече 2000», ООО «Из-во АСТ», 2003. – 512 с.
6. Бородавкин С.В. Гуманизм в культуре и культура в гуманизме // Вопросы философии. – 2004. – № 5. – С. 163–177.
7. Сухомлинский В.А. Нравственный идеал молодого поколения. – М., 1963. – 152 с.
8. Волченко Л.Б. Гуманность, деликатность, вежливость и этикет: ценности культуры и морали. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 115 с.
9. Образование взрослых на рубеже веков: вопросы методологии, теории и практики. В 4-х томах. – Екатеринбург, 2000. – Том 2. – Кн. 2. – С. 93–127.